

JUOZAS BALČIKONIS
(1885-1969)

Kalbininkas, Lietuvos MA akademikas, buvęs gimnazijos direktorius.

Juozas Balčikonis gimė senajame, nuo 16 a. minimame Ėriškių k. (Panevėžio raj.) 1885 m. kovo 25 d. (gimtosios sodybos vietą Ėriškiuose mena išlikusi kriaušė ir atminimo stogastulpis).

Nuo jaunų dienų buvo pratinamas prie darbo: ganė gyvulius, dirbo lauko darbus. Pirmoji rašto mokytoja buvo šiek tiek praprususi V.Krasnauskaitė. Vėliau lankė už kelių kilometrų buvusią Ramygalos rusišką pradinę mokyklą. Po trejų metų mokslo Ramygalos triklasėje pradinėje mokykloje mokytojas Artiuchas savo mokinius atvežė į Panevėžį, kur apskrities mokykloje speciali komisija tikrindavo "absolventų" žinias. Ši pirmoji Juozuko kelionė į

Panevėžį mokslo reikalais pasibaigė sėkmingai. Egzaminų komisijos pirmininkas realinės mokyklos mokytojas J. Augustina-vičius paskelbė, kad egzaminus išlaikė. O po to dar vieni – stojamieji egzaminai į realinę mokyklą. 1898 m. realinės mokyklos sąrašuose atsirado ir J. Balčikonio pavardė. Prasidėjo naujas gyvenimas, pilnas rūpesčių ir svajonių.

Nejauku buvo kaimo vaikams realinėje. Joje daugiausia mokėsi rusai ir aplenkėję dvarininkų bei miestelėnų vaikai, kurie iš aukšto žiūrėjo į kukliau apsirengusius, nedrąsiai kampe lietuviškai kalbančius kaimiečius. O ir mokytojai tokiems nerodė ypatingų simpatijų. Vyresnių klasių mokiniai, tarp jų ir J. Balčikonis, uždarbiaudavo mokymosi "švedus" ("švedais" buvo vadinami mokiniai, kurie savarankiškai ruošėsi laikyti egzaminus eksterno teisėmis) bei turtingesniųjų vaikus. Trečiaklasis J. Balčikonis pirmą kartą susipažinęs su lietuviškais laikraščiais, pasijuto esąs lietuvis. Kartu su kitais 1905 m. rašė garsiąją peticiją Vilniaus švietimo apygardos globėjui, kurioje be kitų, buvo reikalavimas realinėje mokykloje dėstyti ir lietuvių kalbą.

Iš su juo įstojusių 50 mokinių kartu su kitais 14 mokinių 1906 m. gavo realinės mokyklos baigimo atestatą. Vos kelių mėnesių pritrūko iki susitikimo su Jonu Jablonskiu, kuris nuo 1906 m. realinėje mokykloje laisvai samdomo mokytojo teisėmis dėstė lietuvių kalbą.

Reiklūs mokytojai, sunkios gyvenimo sąlygos, vertusios darbu papildyti kuklią tėvų paramą, įpratino J. Balčikonį dirbti sistemingai, apgalvotai ir daug. Darbštumas ir kruopštumas visą gyvenimą išliko charakteringais jo būdo bruožais. Mokykloje daug skaitė, tačiau lietuviškų knygų, ypač vaikams ir jaunimui, buvo labai maža. Ir gal tada, dar mokyklos suolo, gimė nedrąsi mintis parūpinti vaikams literatūros gražia lietuvių kalba. Vėliau šalia rimto mokslinio ir administracinio darbo jis daug laiko skyrė

pasakų ir kt. vaikų mėgstamų knygų vertimui. Tik jo dėka ir dabar vaikai mielai skaito Brolių Grimų, Haugo, Pero, Anderseno pasakas bei kitas knygas, pateiktas gražia lietuvių kalba.

Po 12 metų, 1918-aisiais, vėl savo jaunystės mieste. Per tą laiką jis baigė Peterburgo universitetą, dirbo lietuviškų laikraščių redakcijose, mokytojavo Vilniuje, Voronežo lietuvių gimnazijoje, pataisė kalbą ir parengė spaudai J.Lindės-Dobilo "Blūdą". Buvo paskirtas gimnazijos direktorium (vietoj pirmosios lietuviškos gimnazijos direktorės M.Putramentienės-Giedraitienės). Bolševikams užėmus Panevėžį, iš pareigų buvo atleistas. Tik išvijus bolševikus, 1919 m. jis vėl tapo direktorium. Švietimo ministerija jam patikėjo Panevėžyje atidaryti mokytojų seminariją. 1920-1924 m. jis buvo pirmasis lietuviškos mokytojų seminarijos direktorius. Gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje dėstė lietuvių bei lotynų kalbas. Įpratęs planingai dirbti, spėjo tvarkyti mokyklų reikalus, versti pasakas, mokyti mokytojus lietuvių kalbos, literatūros, rinko tautosaką, o žiemos vakarais mėgo su mokiniais nueiti ir į čiuožyklą. Sau ir mokytojams bei mokiniams buvo reiklus, bet ne priekabus. Mokiniai šiltai prisimena jo pamokas. Analizuodamas literatūros kūrinius, ypač daug dėmesio skyrė kalbai. Labai mėgo K.Donelaitį, ištikus "Metų" posmus cituodavo atmintinai.

Su gailėsčiu ir kartu su pasididžiavimu 1924 m. išleido panevėžiečiai į Kauno universitetą. 1924-1931 m. jame dėstė bendrąją lietuvių kalbos kursą. Buvo suteiktas docento vardas. 1930 m. perėmė "Lietuvių kalbos žodyno" redagavimą. Iš K.Būgos paveldėjęs žodyno kartoteką su daugiau kaip 600 000 lapelių, per palyginti trumpą laiką su talkininkais surinko beveik du milijonus kortelių. Pats asmeniškai užrašė keliolika tūkstančių žodžių ir sakinių, daug dainų.

Atgavus Vilnių, į jį netrukus persikėlė ir J. Balčikonis. 1941-aisiais išsipildė jo didžiausia svajonė – buvo išleistas I-asis „Lietuvių kalbos žodyno“ tomas.

Pokario metais, jau sulaukęs brandaus amžiaus, tęsė savo darbus. 1944-1960 m. reikliai dėstė lietuvių kalbą Vilniaus universitete (1944-1950 m. buvo lietuvių kalbos katedros vedėjas), 1944-1952 m. vadovavo Lietuvių kalbos institutui, suredagavo II-ąjį Žodyno tomą. Pradėjus redaguoti trečiąjį tomą, kategoriškai išsiskyrus J. Balčikonio ir sovietinės ideologijos „skaistybės“ sergėtojų nuomonėms, buvo atleistas iš redaktoriaus ir Instituto direktoriaus pareigų, išvartytas iš universiteto. Nors 1944 m. buvo suteiktas profesoriaus vardas, 1945 m. apdovanotas Darbo raudonosios vėliavos ordinu, 1946 m. išrinktas Lietuvos Mokslų akademijos tikruoju nariu, tiems skatinimams nepasidavė. Liko ištikimas savo idealams ir principams.

J. Balčikonio indėlis į lietuvių kalbos mokslą, kalbos gryninimą ir populiarinimą neįkainojamas. Be jau minėto „Lietuvių kalbos žodyno“ labai daug prisidėjo prie „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ išleidimo. Parašė daug straipsnių, spausdintų Lietuvos ir užsienio mokslo darbuose, periodiniuose leidiniuose. Parengė fotografuotinę Merkelio Petkevičiaus 1598 m. Katekizmo leidimą (1939), išvertė lenkų kalbininko Jano Otremskio „Lietuvių kalbos gramatikos“ tris tomus, suredagavo Michailo Petersono „Lietuvių kalbos apybraižą“. Surinko ir parengė spaudai lietuvių rašomosios kalbos tėvo Jono Jablonskio raštus ir 5 tomis išleido 1933-1936 m., perredagavo ir 1933-1935 m. išleido Motiejaus Valančiaus raštus („Vaikų knygelė“, „Paaugusių žmonių knygelė“, „Palanogos Juzė“, „Antano tretininko pasakojimus“).

Rūpindamasis lietuvių kalbos gryninimu, pateikė jaunesiems skaitytojams tobulai savo ir su mokiniais išverstas populiarias knygas. Tai – Ž. Verno „Kelionė aplink pa-

saulį per 80 dienų" (1921, 1937), "Anderseno pasakos" (1918), "Haufo pasakos" (1921, 1925), "Pero pasakos" (1923), "brolių Grimų pasakos" (1925, 1927), Dž. Svifto "Guliverio kelionės", arabų pasakas "Tūkstantis ir viena naktis". J. Balčikonis tikėjo, kad skaitydami populiarias, gražia ir sklandžia kalba parašytas knygas, skaitytojai išmoks taisyklingai kalbėti.

Mirė 1969 m. vasario 5 d., baigdamas 84-uosius metus. Palaidotas gimtuosiuose Ėriškiuose.

Jo buvę mokiniai, studentai, prisimindami jo reiklumą, nepamiršta ir jo kilniaširdiškumo. J. Balčikonis, pats vargęs siekdamas mokslo, ne vienam yra ištiesęs nesavanaudiškos pagalbos ranką. Buvo abstinentas, vegetaras. Mėgo ir laikė bites. Atvykusius svečius visada pavaišindavo medum, ragaišiu ir baltu lietuvišku sūriu.

Panevėžiečiai gerbia akademiko atminimą. 1970 m. I vidurinei mokyklai (buv. realinei) suteiktas buvusio mokinio ir direktoriaus vardas. J. Balčikonio vardas suteiktas ir Ėriškių pagrindinei mokyklai. 1996 m. gražioje miesto vietoje ant Nevėžio kranto atidengta skulptoriaus A. Vytėno darbo J. Balčikonio skulptūra, apie kurią Tomas Venclova pasakė: "Aš prisimenu tokį Balčikonį". Ėriškiuose gimtinės sodybvietę žymi A. Draskinio darbo stogastulpis, o ant kapo Ėriškių kapinėse – įsimintinas paminklas. Kasmet kovo mėn. mieste, rajone ir gimnazijoje vyksta jam skirtos kalbos savaitės. J. Balčikonio gimnazijos istorijos muziejuje įrengta ekspozicija, skirta žymiam auklėtiniui.

Paskutinį kartą J. Balčikonis apsilankė Panevėžyje, kai į Ėriškių kapines jį lydintis kortežas 1969 m. sustojo Respublikos gatvėje prie senosios mokyklos, kur prabėgo jo vaikystės ir jaunystės metai.